

МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ ЯК ФІЛОСОФСЬКА КОНЦЕПЦІЯ

У статті розглядається мультикультуралізм як філософська концепція. Аналізується низка підходів у визначенні мультикультуралізму, які розкривають різні аспекти цього феномена. Доведено, що концепція мультикультуралізму є своєрідним результатом дискусій між прихильниками класичного лібералізму з акцентом на індивідуальних правах та комунітаризму, представники якого визнають певні права за спільнотами. Розкриваються також підходи, що робили спроби осмислення мультикультуралізму через поняття "культура", досліджуючи її сутність, зв'язок з ідентичністю як необхідною умовою існування індивіда та "плюральністю".

Ключові слова: мультикультуралізм, глобалізація, інтеграція, міграція, лібералізм, комунітаризм, культура.

Актуальність теми дослідження. На сьогодні більшість держав світу є поліетнічними, що, в свою чергу, породжує низку проблем, пов'язаних із плюральністю і культурною неоднорідністю спільнот. Глобалізаційні процеси, інтегруючи та уніфікуючи світове співтовариство, в той же час зустрічають спротив локальних спільнот, які під тиском "вестернізації" намагаються зберегти власну культурну самобутність та ідентичність. Під впливом глобалізаційних тенденцій посилюється масова міграція, внаслідок чого в розвинених країнах Північної Америки та Західної Європи, що приваблюють мігрантів із слаборозвинених країн високим рівнем життя, стабільністю та безпекою, формуються дедалі більш "мозаїчні" спільноти, відмінні за етнічними, культурними, релігійними параметрами. Відтак, актуальність узгодження інтересів представників різних культур та побудови стабільного, неконфліктного соціуму лише зростає. Дискусії стосовно рівності культур не припиняються. Одні дослідники вважають цю рівність чимось, що не підлягає жодному сумніву, а скептики критично ставляться до такого діалогу культур, вважаючи його неможливим і непотрібним. Особливої трагічної актуальності цим дискусіям надають події останніх років. На тлі жахливої катастрофи 11 вересня 2001 року у Нью-Йорку, терористичних атак на Лондон і Мадрид, погромів у низці європейських міст, терористичних актів у Норвегії у липні 2011 року, та особливо подій 13 листопада 2015 року в Парижі та в Кельні в новорічну ніч 2016 року – дедалі більше не лише науковців, а й пересічних громадян стають критично налаштованими до можливості "діалогу культур" та "єдності у багатоманітності", що і є сутністю мультикультуралізму.

Як засвідчує європейський досвід, реалізація мультикультурної парадигми на практиці часто призводить до непередбачуваних наслідків: збільшення частки мусульманського населення в результаті імміграції до приймаючих країн; виникнення нових загроз національній безпеці держав (тероризм, екстремізм, кримінальні злочини тощо); виникнення та зростання соціальної напруженості між корінним населенням та іммігрантами і культурними меншинами та ін. Разом із тим, мультикультуралізм успішно функціонує на своїй "батьківщині" – Канаді, так само як у Австралії та США.

Незважаючи на неодноразове констатування європейськими політиками того, що мультикультуралізм "зазнав краху", не всі погоджуються з такою думкою. Хтось так само "хоронить" мультикультуралізм, інші констатують провальність не мультикультуралізму загалом, а його "старої версії", а дехто говорить лише про його трансформацію в інші форми культурної взаємодії. Все це є свідченням того, що питання чи є мультикультуралізм проблемою чи все-таки рішенням, залишається відкритим.

Аналіз останніх досліджень. Мультикультуралізм як явище став предметом дослідження багатьох наук, зокрема культурології, соціології, політології та філософії. Різні аспекти мультикультуралізму стали предметом наукового інтересу таких дослідників, як С. Бенхабіб, Б. Беррі, П. Б'юкенен, Ю. Габермас, Н. Глейзер, М. Гібернау, У. Кімліка, Ч. Кукатас, О. Куроп'ятник, В. Малахов, Б. Парех, Т. Саррацин, В. Сахарова, Ч. Тейлор, В. Тішков, Дж. Фрідман, А. Шлезінгер-молодший та ін.

Мета статті: охарактеризувати джерела концепції мультикультуралізму та з'ясувати їхню сутність.

Виклад основного матеріалу. При розгляді концепції мультикультуралізму складнощі виникають вже при спробах визначити саме поняття. Якщо проаналізувати визначення цього терміну різними дослідниками, то виявиться, що кожен з них вкладає в нього власний зміст. Мультикультуралізм ототожнюється як з етнічною, конфесійною, мовною диференційованістю суспільства, так із комплексом конкретних політичних засобів, які використовуються державою з метою підтримки культурної різноманітності. Паралельно існує велика кількість підходів до подібних визначень. Так, російський дослідник В. Тішков пропонує таке визначення: "...мультикультуралізм – доктрина, яка пропагується

владою тієї чи іншої країни, і ставить за мету гармонізацію взаємодії між різними етнічними і расовими складовими держави на основі спільних цінностей при збереженні культурної автономії громад" [1: 245]. Американський дослідник Н. Глейзер у праці "Ми всі тепер мультикультуралісти", спираючись на досвід США, визначає це поняття таким чином: "Мультикультуралізм – це певна позиція, яка відкидає асиміляцію та теорію "плавильного казана" як винахід домінуючої культури, і на противагу цьому надає перевагу таким метафорам, як "миска з салатом" чи "славна мозаїка", в якій кожен етнічний елемент культивує свої відмінності" [2: 10].

Аналізуючи дефініції мультикультуралізму, доцільно звернутись до визначення вітчизняної дослідниці А. Колодій: "...мультикультуралізм – це принцип етнонаціональної, освітньої, культурної політики, яка визнає і підтримує право громадян зберігати, розвивати та захищати усіма законними методами свої (етно)культурні особливості, а державу зобов'язує підтримувати такі зусилля громадян" [3: 7]. Дослідниця зауважує, що поняття мультикультуралізм інколи відлякує українських науковців своїм "іноземним" звучанням, оскільки природнішими для української мови є поняття культурна різноманітність, багатокультурність, полікультурність. Та хоча "вони – безперечні синоніми один до одного, але "мультикультуралізм" ми ставимо дещо осторонь – як близьке, але дещо специфічне поняття. Як і всякий "-ізм" воно означає, по-перше, ідеологічну доктрину та принцип політики, яка ґрунтується на цій доктрині; а по-друге, ним позначають історично конкретне явище, що виникло в певний час і в певних країнах" [3: 8].

Узагальнюючи існуючі підходи у визначенні мультикультуралізму, можна погодитись із російським дослідником О. Куроп'ятником, який у монографії "Мультикультуралізм: проблеми соціальної стабільності поліетнічних суспільств", пропонує розглядати це поняття на трьох рівнях:

– демографічному або дескриптивному, сутність якого полягає в описі змін демографічних і етнокультурних параметрів національних спільнот, що відбуваються як внаслідок внутрішніх, так і зовнішніх причин. Найважливішою з них є міграція, в результаті якої мультикультуралізм як на інституційному, так і на буденному рівнях інколи розглядається як політика інтеграції мігрантів до приймаючого суспільства;

– ідеологічному, в межах якого обговорюються варіанти національних ідеологій, наприклад, поліетнічного націоналізму в Австралії, культурної комунікації, міжкультурного взаєморозуміння, відповідності та відмінностей цінностей, норм етнокультурних спільнот, що взаємодіють між собою, національних меншин і національної більшості;

– політичному, який передбачає практичне вирішення питань політичної і культурної рівноправності національних меншин і більшості, реалізації програм підтримки та соціального захисту меншин [4: 8].

Мультикультуралізм має як практичний, так і теоретичний виміри. Ця концепція виявилась результатом гострих дискусій поміж науковців, зокрема дискусій між групами лібералів та комунітаристів, які в середині 1980-х років протиставляли один одному різні погляди на те, що є справедливим і як має бути влаштоване суспільство для його гармонійного функціонування і розвитку. На сьогодні ця дискусія не вичерпала себе у повній мірі.

Отже, поняття "мультикультуралізм" є досить багатограним. Як слушно зазначає М. Хом'яков, мультикультуралізм – "це не тільки і не просто особлива політика, спрямована на тактичне врегулювання питань, пов'язаних з міграційними потоками, вимогами корінних народів або нових релігійних і культурних спільнот – це ціла політична філософія, або, висловлюючись словами Пола Келлі, "новий "ізм", політична ідеологія" [5: 74].

Перш ніж перейти до комунітаризму як філософського напрямку, який став основним підґрунтям для виникнення "мультикультурних" тенденцій, слід коротко охарактеризувати основні постулати лібералізму як теорії, проти багатьох положень якої виступили комунітаристи. Науковців, які стали учасниками подібних дискусій, об'єднувало те, що вони вважали за потрібне висловитись (схвально або критично) стосовно концепції відомого політичного філософа, автора славнозвісної "Теорії справедливості" Джона Ролза. Вчений виокремив своєрідну систему категорій, яку інші філософи взяли за відповідну точку у своїй аргументації.

Розпочинає свою працю Дж. Ролз акцентуванням на важливості справедливості як найвищої цінності: "...закони та інститути, які б вони не були ефективні та успішно влаштовані, повинні бути реформовані або ліквідовані, якщо вони несправедливі" [6: 19]. Вчений подає гіпотетичну ситуацію, якої в суспільних утвореннях поки не існує, і раціональні індивіди (ще позбавлені тих знань, які могли б зробити їх упередженими), домовляються про "правила гри", тобто встановлюють принципи справедливості. Наслідком такої гіпотетичної ситуації мало б стати прийняття двох принципів справедливості, які виокремлює Дж. Ролз. Перший – принцип рівної свободи (йдеться про права і свободи, якими в жодному разі не можна знехтувати). Другий – принцип чесної рівності можливостей (примноження багатств окремих індивідів допустиме лише у тому випадку, якщо наслідком цього примноження є добробут всіх членів спільноти). Однак, не зовсім зрозуміло, чому вчений настільки впевнений у тому, що учасники приймуть саме ці два принципи, на чому й наголошували деякі критики

концепції в подальших дискусіях. Згодом, на думку Дж. Ролза, прийняті в результаті своєрідного "договору" зазначені принципи мають стати основою "суспільних інституцій", в тому числі й законодавства.

Заснована на індивідуалізмі, раціональності та пріоритетності права над благом, ця концепція викликала обурення у групи вчених, які відстоювали визначальну роль "общинного ідеалу" над індивідуалізмом та егоїзмом людини у Дж. Ролза. Згодом їх об'єднали у напрям політичної філософії під назвою "комунітаризм". Термін "комунітаризм" походить від англійського слова "community", яке перекладається як "громада", "спільнота". До числа найбільш відомих комунітаристів належать американські філософи А. Макінтайр, М. Сендел, канадський філософ Ч. Тейлор та інші. Дотримуючись різних філософських поглядів, вони висунули дуже близькі за духом критичні аргументи проти лібералізму Дж. Ролза. Узагальнене уявлення про сутність комунітаризму сформулював С. Чукин у праці "Ю. Габермас versus А. Макінтайр: к вопросу об основаниях современного философствования". Дослідник вважає, що комунітаристи виходять з того, що існують численні людські об'єднання, утворені на самих різних підставах: професії, культурі, релігії, мові та ін. "Велике суспільство" складається з безлічі співтовариств, або під-товариств, і, отже, повна ідентифікація суспільства можлива тільки через ідентифікацію цих під-товариств. У цих спільнотах другого ступеня чітко й виразно виражено відчуття "Ми". Якщо лібералізм орієнтований на ідентифікацію "великого суспільства", то комунітаризм говорить, що ця ідентифікація неможлива без розуміння локальних груп, під-товариств, що складають суспільство в цілому.

Загалом, дебати між ліберальним та комунітарним напрямками виявились лише продовженням тих протилежних за змістом ідей, які мають глибокі історичні корені й, фактично, лише видозмінюються і трансформуються, але суть залишається однаковою.

Розглянемо концепції найбільш авторитетних представників, ідеї яких близькі до комунітаризму, насамперед, канадського філософа Ч. Тейлора. У своєму есе "Політика визнання" філософ виклав фундаментальні основи, на яких базуються його подальші розмірковування про проблему мультикультуралізму. Суть їх зводиться до розуміння потреби у визнанні як фундаментальної потреби людини (втіленням політики визнання, власне, і є підтримка культурного розмаїття – мультикультуралізм). Необхідність визнання, в свою чергу, породжує проблему ідентичності, під якою Ч. Тейлор розуміє усвідомлення людиною того, ким вона є [7: 9]. Мультикультуралізм для Ч. Тейлора і є своєрідною формою самоствердження. Йдеться не лише про індивідуальне визнання, а й про визнання оригінальності, своєрідності різноманітних груп, оскільки особистість існує лише як частина певного культурного утворення. Ч. Тейлор виокремлює два види політики – універсальної гідності та політику відмінності, протилежність між якими очевидна: не зважання на відмінності у першому випадку та їх визнання, і, відповідно, диференційоване ставлення у другому. Універсалісти критикують прибічників "партикуляризму" за порушення принципу не дискримінації, ті ж, в свою чергу, відповідають звинуваченнями у гомогенізації. Ч. Тейлор досить слушно зауважує, що ліберальні демократії (що послуговуються принципом універсальної гідності) не є такими вже сліпими до відмінностей, як вони про це заявляють. Вони також уособлюють в собі певний тип культури, заснованої на тих же християнських цінностях. З цим важко не погодитись, адже вкоріненість у свідомості носіїв ліберально-демократичних цінностей ідеалів Просвітництва з акцентом на раціональність та вже згадуваних християнських догм не сприяє репутації західних демократій як нейтральних країн. Своєрідний висновок, до якого дійшов Ч. Тейлор в ході своїх роздумів про співіснування різних культур, може бути сформульований наступним чином: "...оскільки справедлива переоцінка справжньої вартості всіх культур є можливою (хоча б у принципі), то справедливо буде вимагати як невід'ємного права (лібералізм – це дискурс права) лише попереднього припущення, що вартість різних культур може бути рівною, а також неупередженого дослідження, яке має дати цим культурам справедливу (істинну) оцінку" [8: 274]. Проте, можливість такого "неупередженого" аналізу є досить сумнівною і його нюансів Ч. Тейлор не розкриває.

У статті "Непорозуміння: дебати між лібералами та комунітаристами" Ч. Тейлор пропонує, на його погляд, адекватніші терміни для позначення цих двох феноменів – "атомізм" і "голізм". Вчений стверджує, що чітке розмежування на протилежні полюси у зазначеному випадку не є обов'язковим, можуть існувати як атомісти-індивідуалісти, так і голістичні індивідуалісти, до яких він відносить себе: "Вони репрезентують ту течію суспільної думки, прибічники якої повністю усвідомлюють (онтологічну) соціальну зумовленість людських вчинків, водночас високо оцінюючи свободу та індивідуальні відмінності" [9: 549]. В цій статті він розвиває тематику тих проблем, які ігнорує лібералізм: кожен має власну концепцію життя та життєвий план, загальноприйнятого поняття блага не існує, адже якби спільнота підтримувала б ту чи іншу концепцію "хорошого життя", було б неможливо уникнути дискримінації стосовно тих, хто таку концепцію не сприймає: "Головною етикою ліберального суспільства є радше етика права, ніж блага" [9: 550]. Відтак, проблемою процедурного лібералізму є відсутність поняття про спільне благо. Комунітаристи ж виступають за об'єднання, ідентифікацію себе з

державою. Отже, загальним благом може виступати почуття патріотизму: "патріотизм передбачає більше, ніж поєднання моральних принципів: він є всезагальною відданістю окремій історичній спільноті. Дбати про нього і підтримувати його має бути спільною метою, і це щось більше, аніж консенсус щодо правління права" [9: 564]. Комунітаристи, таким чином, апелюють до почуття патріотизму як доказу наявності колективного духу та лояльності до спільноти, що зазвичай ігнорується лібералами. Ч. Тейлор, наводячи як приклад Вотергейтський скандал у США (країни, побудованої, як він зазначає, на началах процедурного лібералізму і, відповідно, індивідуалізму), зауважує, що громадяни відреагували на ці події з осудом, не керуючись власними інтересами та життєвими планами; як раціональні істоти, їх об'єднало дещо більше, подібне до почуття патріотизму. Аналізуючи практику головним чином США та Канади, Ч. Тейлор пропонує пошуки подібної спільної ідентичності на основі спільних цінностей, яка б об'єднала спільноту воедино.

Певний внесок у розвиток теорії мультикультуралізму зробив У. Кімліка, автор "Сучасної політичної філософії" та низки праць, присвячених проблемам лібералізму, міграції та мультикультуралізму. У зазначеній праці дослідник констатує, що акценти між лібералами та комунітаристами, порівняно з 80-ми роками ХХ ст., дещо змістились – якщо раніше у центрі уваги науковців була проблема справедливості, то нині увага фокусується на проблемах політичного характеру. У. Кімліка вважає, що мультикультуралізм передбачає "політизацію етнічності". Тому будь-які заходи, які підвищують значущість етнічності в суспільному житті, є такими, що підривають єдність. Як і Ч. Тейлор, У. Кімліка визнає, що існування індивіда багато в чому зумовлюється належністю до певної спільноти, як і те, що ліберально-демократичні держави не можуть залишатись нейтральними до етнічної різноманітності. У. Кімліка трактує мультикультуралізм як інтегративну модель, адже мігранти, на його думку, переїжджають до розвинених країн в основному через економічні причини, тому немає сумнівів в їх зацікавленості в інтеграції заради власної успішності. У праці "Лібералізм та права меншин" він намагається довести, що принципи лібералізму сумісні з диференційованим ставленням до національних меншин [10: 144]. Отже, свобода вибору як одна з основних цінностей лібералізму не може бути реалізована поза належністю до певної культури. Крім того, порушується і принцип справедливості, якщо більшість нав'язує меншості свою волю і ставить її у менш вигідне положення (а така ситуація є неминучою, оскільки ліберальні системи, знову-таки, не є нейтральними за своєю суттю). Однак, при визнанні деяких прав за національними меншинами вступають в дію певні обмеження, оскільки лібералізм не може захищати неліберальні за своєю суттю права.

Логічно, що прихильники лібералізму, з його акцентом на індивідуальних правах, обґрунтовують критичне ставлення до мультикультуралізму. Так, Б. Беррі, полемізуючи із прихильниками концепції мультикультуралізму, піддає її різкій критиці, вважаючи, що ліберальна держава не може проявляти толерантність у ставленні до неліберальних елементів. Це означає, що держава повинна взяти на себе відповідальність за освіту дітей, щоб культурні чи релігійні спільноти не насаджували майбутньому поколінню хибні ідеї. Вона повинна також гарантувати дотримання прав жінок у сімейних відносинах і не допускати, щоб культурні меншини дискримінували тих, хто залишає подібні групи. Мультикультурні політики не можуть бути запропоновані на підставі вимог справедливості. Мультикультуралізм, на думку Б. Беррі, є попросту небезпечним, оскільки фрагментує суспільство, руйнує його солідарність та відволікає від реальних проблем, більшість яких жодним чином з культурою не пов'язана. Несправедливість мультикультуралізму пов'язана з тим, що, по-перше, ним порушується принцип рівності можливостей, і, по-друге, культурним спільнотам дається занадто багато прав відносно своїх індивідуальних членів [5: 86].

Що ж стосується трактувань мультикультуралізму як співіснування різноманітних культурних спільнот, де вихідним пунктом є саме поняття "культура", то наведемо позиції деяких дослідників. Так, на думку Б. Пареха, люди в будь-якому разі є носіями певної культурної ідентичності. Ці культури певною мірою є обмеженими, тому вони мають взаємодіяти і збагачуватись. Відповідно, культура за своєю суттю є діалогічною. Крім того, окрема культура не є внутрішньо цілісна, а множинна – може містити в собі значну кількість традицій різного характеру. Політичні наслідки концепції Б. Пареха такі – жодна з культур не може претендувати на універсальність, загальнозначущість, нав'язувати власне розуміння дійсності представникам інших культур. Єдиний спосіб співіснування культур – підтримка культурного діалогу в суспільстві, передумова цього – сукупність ліберальних прав і свобод та їх гарантування державою. Мультикультурна спільнота, за його словами "плекає індивідів, їх права та свободи, а також інші великі ліберальні, моральні й політичні цінності, всі вони є невід'ємними від культури діалогу. І вона насичує не статичний геттоподібний, а інтерактивний та динамічний мультикультуралізм" [11: 36].

Між "двох вогнів", де, з одного боку, прихильники нейтральності держави до культурного плюралізму, коли будь-які відмінності залишаються у приватній сфері, а з другого, – мультикультуралісти з їх фрагментацією соціуму на відносно ізольовані групи, які покликані існувати пліч-о-пліч, опинилась і дослідниця С. Бенхабіб. У праці "Домагання культури: рівність та

різноманітність у глобальну еру" вона намагається з'ясувати, якою мірою принципи мультикультуралізму сумісні з уявленнями ліберальної спільноти про свободу та рівність, і уникнути схилення до одного з вищезгадуваних полюсів. За своєю природою культури, на її думку, є неконфліктними, але оскільки для людей характерні оціночні судження про оточуючий світ, то культури формуються через протиставлення одна одній, і, відповідно, є знаком диференціації у соціумі. Чим інтенсивніші взаємодії між культурами, тим більший і конфліктний потенціал цієї взаємодії [12: 47]. Дослідниця трактує культуру не як щось цілісне і навіки притаманне певній спільноті, а як дещо "плюральне". Саме інституціоналізація культурних груп породжує питання мультикультуралізму, за якого, фактично, особистісна ідентичність підміняється груповою, і на культурній основі формуються вже "домагання" політичного характеру. На відміну від Б. Пареха, С. Бенхабіб критикує мультикультуралізм. Його небезпека, на її думку, в тому, що принципи лібералізму (головним чином, моральна автономія особистості), які є сутнісною основою західних демократій, приносяться у жертву заради вимог певних релігійних, етнічних, культурних спільнот. В результаті порушується принцип рівності, оскільки ці групи наділяються особливими правами. Вона пропонує розрізняти політичну і приватну сфери (дворівневий підхід, співзвучний із підходами Дж. Ролза та Б. Беррі). Політична сфера, на відміну від приватної, повинна бути культурно нейтральною, тут немає національної належності, а є лише громадяни. С. Бенхабіб міркує про діалектику цих двох сфер і виступає за організацію їх коректної взаємодії. Вона це називає "деліберативна демократія", або дорадча демократія, де все засноване на діалозі [12: 177]. Тобто, члени громадянського суспільства, автономного щодо держави, грубо кажучи, збираються разом і у формі дискусії обговорюють питання організації співжиття у приватній сфері, сперечаються про життєві стилі та цінності, шукають компроміс. З впевненістю С. Бенхабіб у тому, що в конкуренції систем цінностей, перемогу отримають обов'язково цінності ліберальні, оскільки вони є універсальними, навряд чи б погодились носії інших цінностей.

Комунітаризм, що сформувався як опозиція до лібералізму, незважаючи на різні погляди та трактування комунітаристами одних і тих же питань, об'єднує беззаперечне визнання так званої "соціальної зумовленості" або "соціальної тези". У цьому контексті зв'язок комунітаризму з мультикультуралізмом є очевидним – якщо ідентичність людини зумовлена соціально, то доцільно розрізняти самоідентифікацію однієї людини як члена певної групи від самоідентифікації іншої. Відповідно, "сліпий до відмінностей" лібералізм, що встановлює лише спільні та однакові для всіх права, не враховує особливостей різних груп, які є значущими для людської індивідуальності (про яку лібералізм так турбується) – і в цьому сенсі є несправедливим. Звідси логічний висновок – публічна політика має бути диференційованою у відповідності з прагненнями культурних спільнот. Водночас можна погодитись і з думкою Т. Волкової, яка зазначає, що мультикультуралізм не тотожний лише комунітаризму, він є продуктом поєднання різних підходів. Тому окрім концепції визнання культурної різноманітності, мультикультуралізм є синтезом ідей лібералізму та комунітаризму, він втілює в собі комунітаристське прагнення до об'єднання і ліберальне розуміння особистості та терпимість до Іншого [13: 254].

Отже, мультикультуралізм у філософському плані не є цілісною теорією. Одні з дослідників намагаються зберегти лібералізм, говорячи при цьому про необхідність уваги до меншин (що є вихідним пунктом, зокрема, концепції У. Кімліки), інші прагнуть подолати обмеженість лібералізму, вбачаючи в ньому небезпеку універсалізації цінностей домінуючої в суспільстві культури (Б. Парех). Відтак, і ліберальний, і комунітарний підходи збігаються у стратегічних цілях – побудові справедливого та стабільного суспільства, але відрізняються за тактичними засобами такої побудови.

Прихильник компромісного підходу до співвідношення лібералізму та комунітаризму М. Уолцер, розмірковуючи про співвідношення суспільного та індивідуального, підкреслює особливу роль держави та політики у розв'язанні цих суперечностей. Мислитель вважає, що якщо ми хочемо домогтись зміцнення як спільноти, так й індивідуальності, аби слугувати спільним інтересам, нам слід діяти на політичному рівні, щоб зробити цей процес ефективним. Відцентрові сили культури й егоїзму взаємно корегуватимуться лише тоді, коли корекція запланована. Необхідно прагнути до рівноваги між ними. М. Уолцер констатує, що ми не зможемо бути послідовними захисниками мультикультуралізму чи індивідуалізму, не зможемо бути або просто членами общини чи лібералами, або лібералами, або модерністами чи постмодерністами, але ми маємо бути і тим й іншим, як того вимагає рівновага [14: 128].

Однак, загалом існують ті риси, які є спільними для культурно-філософських концепцій мультикультуралізму. Можна погодитись з С. Погорельською, яка стверджує, що концепція мультикультуралізму виходить з трьох постулатів: 1) кожен член суспільства має етнічно зумовлену культурну належність; 2) кожна культура заслуговує на повагу; 3) культурний плюралізм суспільства потребує державної підтримки [15: 83].

Дослідники проводять також паралелі між ідеологічною наповненістю мультикультуралізму та консерватизмом. Очевидним є зв'язок мультикультуралізму з традиціями, культурою, мораллю –

традиційними цінностями консерваторів : "В ідеологічному контексті мультикультуралістська доктрина консервативна за своєю суттю. Консерватизм полягає в ідеї збереження самобутніх культурних утворень, що зникають приблизно так само, як і види флори й фауни. В цьому аспекті людство стоїть перед вибором – або і зручна і така, що природно розвивається уніфікація у межах глобалістського проекту, або складна і така, що важко втілюється у життя концепція мультикультуралізму" [16: 45].

Отже, в ідеологічному плані мультикультуралізм синтезує ідеї багатьох, іноді протилежних напрямків філософської думки.

Висновки. Існує низка підходів до мультикультуралізму, які розкривають різні аспекти цього поняття. У теоретичному плані мультикультуралізм є складною теорією, що містить в собі елементи іноді протилежних напрямків філософської думки. Ця концепція є своєрідним синтезом дискусій між прихильниками класичного лібералізму з його акцентом на індивідуальних правах та комунітаризму, представники якого визнають певні права за спільнотами (в тому числі й етнічними). З цих дискусій і започатковується осмислення та оформлення мультикультуралізму в певну концепцію, хоча вона так і не набула загальноприйнятої форми. Комунітаризм підкреслює взаємодію соціального середовища та уявлень індивідів про самих себе, тоді як лібералізм має справу з атомізованим індивідом, штучно вирваним з його соціального оточення. Ліберали акцентують на універсалізмі та рівності індивідів перед законом, комунітаристи – на партикуляризмі та необхідності визнання прав меншин як особливої умови справедливості.

Крім дискусій між лібералами та комунітаристами, робились спроби осмислення мультикультуралізму через поняття "культура", аналізуючи її сутність, зв'язок з ідентичністю як необхідною умовою існування індивіда та "плюральністю".

Всі ці дискусії були і залишаються лише втіленням одвічної проблеми – як поєднати права індивіда та права колективних спільнот, які досить часто вступають у суперечність, і чи можливе таке поєднання. Мультикультуралізм у цьому сенсі є продуктом поєднання ліберальних та консервативних принципів, з одночасною повагою до прав людини та прив'язкою до культури і традицій спільноти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Тишков В. Этнополитология : политические функции этничности : [учебник для вузов] / В. Тишков, Ю. Шабаев. – М. : Издательство Московского университета. – 2011. – 376 с.
2. Glazer N. We Are All Multiculturalists Now / N. Glazer. – Cambridge (MA) : Harvard University Press, 1997. – 196 p.
3. Колодій А. Американська доктрина мультикультуралізму і етнонаціональний розвиток України / А. Колодій // Агора : [зб. наук. ст.]. – К. : Вид. дім "Києво-Могилян. акад.", 2008. – № 6. – С. 5–14.
4. Куропятник А. И. Мультикультуралізм : проблемы социальной стабильности полиэтничных обществ / А. И. Куропятник. – СПб. : Изд-во СПбГУ, 2000. – 210 с.
5. Хомяков М. Б. Брайан Бэрри. Либеральный универсализм против мультикультурализма и национализма / М. Б. Хомяков // Журнал социологии и социальной антропологии. – СПб : СПбГУ, 2007. – Т. 10. – № 1. – С. 74–99.
6. Ролз Дж. Теория справедливости / Дж. Ролз : науч. ред. В. Целищев; Новосибирский ун-т. – Новосибирск, 1995. – 536 с.
7. Тейлор Ч. Мультикультуралізм і "Політика визнання" : Есей / Ч. Тейлор. – К. : Альтерпрес, 2004. – 172 с.
8. Корпало Т. "Політика визнання" Чарльза Тейлора як зразок сучасного канадського філософського лібералізму / Т. Корпало // Дух і літера : наук. журн. – К. : Нац. ун-т "Києво-Могилян. акад.", 2004. – № 13. – С. 271–275.
9. Тейлор Ч. Непорозуміння : дебати між лібералами і комунітаристами / Ч. Тейлор // Сучасна політична філософія : антологія / Пер. з англ. ; упоряд. Янош Кіш. – Київ : Основи, 1998. – С. 544–573.
10. Кимлічка В. Лібералізм і права меншин / В. Кимлічка. – Х. : Центр освіт. ініціатив, 2001. – 176 с.
11. Канарш Г. Философские теории мультикультурализма [Електронний ресурс] / Г. Канарш // Знание. Понимание. Умение. , 2011. – № 2. – С. 33–41. Режим доступа до ресурсу : file:///C:/Users/Home/Downloads/filosofskie-teorii-multikulturalizma%20(1).pdf.
12. Бенхабиб С. Притязания культуры. Равенство и разнообразие в глобальную эру / С. Бенхабиб. – М. : Логос, 2003. – 350 с.
13. Волкова Т. П. Классические философские концепции мультикультурализма и толерантности / Т. П. Волкова // Вестник МГУ, 2011. – Т. 14. – № 2. – С. 254–259.
14. Уолцер М. Про толерантність / М. Уолцер ; пер. з англ. М. Лупішко. – Х. : Видавнична група "РА-Каравела", 2003. – 148 с.
15. Погорельская С. Германия и мультикультуралізм / С. Погорельская // Актуальные проблемы Европы : [сборник научных трудов]. – РАН, Ин-т научной информации по общественным наукам. – М. , 2011. – № 4. – С. 79–116.
16. Микитинець А. Мифы о мультикультурализме (культурно-антропологический анализ) / А. Микитинець // Грані : науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. – Дніпропетровський нац. ун-т ім. О. Гончара ; Центр соц.-політ. досліджень. – Дніпропетровськ, 2012. – № 7 (87). – С. 44–47.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Tishkov V. Etnopolitologiya : politicheskie funktsii etnichnosti [Ethnopolitology : Political Functions of Ethnicity] : [uchebnik dlia vuzov] / V. Tishkov, Ju. Shabaev. – M. : Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta, – 2011. – 376 s.
2. Glazer N. We Are All Multiculturalists Now / N. Glazer. – Cambridge (MA) : Harvard University Press, 1997. – 196 p.
3. Kolodii A. Amerykans'ka doktryna mul'tykulturalizmu i etnonatsional'nyi rozvytok Ukrainy [American Doctrine of Multiculturalism and Ethno-national Development of Ukraine] / A. Kolodii // Ahora : [zb. nauk. st.]. – K. : Vyd. dim "Kyievo-Mohyl. akad.", 2008. – № 6. – S. 5–14.
4. Kuropiatnik A. I. Mul'tikul'turalizm : problemy sotsial'noj stabil'nosti poliietnicheskikh obshchestv [Multiculturalism : Problems of Social Stability in Multiethnic Societies] / A. I. Kuropiatnik. – SPb :Izd-vo SPbGU, 2000. – 210 s.
5. Homjakov M. B. Braian Bierri. Liberal'nyj universalizm protiv mul'tikul'turalizma i natsionalizma [Liberal Universality versus Multiculturalism and Nationalism] / M. B. Homjakov // Zhurnal sotsiologii i sotsial'noi antropologii [The Journal of Sociology and Social Anthropology]. – SPb : SPbGU, 2007. – T. 10. – № 1. – S. 74–99.
6. Rolz Dzh. Teoriia spravedlivosti [Theory of Justice] / Dzh. Rolz; nauch. red. V. Celishhev; Novosibirskii un-t. – Novosibirsk, 1995. – 536 s.
7. Teilor Ch. Mul'tykulturalizm i "Polityka vyznannia" : Esei [Multiculturalism and "the Politics of Recognition" : an Essay] / Ch. Teilor. – K. : Alterpres, 2004. – 172 c.
8. Korpalo T. "Polityka vyznannia" Charlza Teilora yak zrazok suchasnoho kanads'koho filofs'koho liberalizmu ["The Politics of Recognition" Charles Taylor as a Philosophical Example of Modern Canadian Liberalism] / T. Korpalo // Dukh i litera [Letter and Spirit] : [nauk. zhurn.]. – K. : Nats. un-t "Kyievo-Mohyl. akad.", 2004. – № 13. – S. 271–275.
9. Teilor Ch. Neporozuminnia : debaty mizh liberalamy i komunitarystamy [Misunderstanding : the Debate between Liberals and Communitarism] / Ch. Teilor // Suchasna politychna filosofiiia : antolohiia [Contemporary Political Philosophy : Anthology] / Per. znanh. ; uporiad. Yanosh Kish. – Kyiv : Osnovy, 1998. – S. 544–573.
10. Kymlichka V. Liberalizm i prava menshyn [Liberalism and Minority Rights] / V. Kymlichka. – Kh. : Tsentr osviti. initsiatyv, 2001. – 176 s.
11. Kanarsh G. Filosofskie teorii mul'tikul'turalizma [Philosophical Theories of Multiculturalism] [Elektronni resurs] / G. Kanarsh // Znanie. Ponimanie. Umenie [Knowledge. Understanding. Skills]. – 2011. – № 2. – S. 33–41. Rezhim dostupu do resursu : file:///C:/Users/Home/Downloads/filosofskie-teorii-multikulturalizma%20(1).pdf.
12. Benhabib S. Pritiazaniiia kul'tury. Ravenstvo i raznoobrazie v global'nuui eru [The Claims of Culture. Equality and Diversity in the Global Era] / S. Benhabib. – M. : Logos, 2003. – 350 s.
13. Volkova T. P. Klassicheskie filosofskie kontseptsii mul'tikul'turalizma i tolerantnosti [Classical Philosophical Concepts of Multiculturalism and Tolerance] / T. P. Volkova // Vestnik MGU [MGU Scientific Journal]. – 2011. – T. 14. – № 2. – S. 254–259.
14. Uoltser M. Pro tolerantnist' [About the Tolerance] / M. Uoltser ; per. z anhl. M. Lupishko. – Kh. : Vydavnycha hrupa "RA-Karavela", 2003. – 148 s.
15. Pogorel'skaia S. Germaniia i mul'tikul'turalizm [Germany and the Multiculturalism] / S. Pogorel'skaja // Aktual'nye problemy Evropy [Actual Problems of Europe] : [sbornik nauchnyh trudov]. – RAN, In-t nauchnoj informatsii po obshchestvennym naukam. – M. , 2011. – № 4 – S. 79–116.
16. Mikitets' A. Mify o mul'tikul'turalizme (kul'turno-antropologicheskii analiz) [Myths about the Multiculturalism (Cultural-Anthropological Analysis)] / A. Mikitets' // Ghrani [Edge] : [naukovo-teoretychnyi i gromads'kopolitychnyi al'manakh]. – Dnipropetrovskii nats. un-t im. O. Ghonchara ; Centr sots.-polit. Doslidzhen'. – Dnipropetrovsk, 2012. – № 7 (87). – S. 44–47.

Пидскальна О. М. Мультикультурализм как философская концепция.

В статье рассматривается мультикультурализм как философская концепция. Анализируется ряд подходов в определении мультикультурализма, раскрывающих различные аспекты этого феномена. Доказано, что концепция мультикультурализма является своеобразным итогом дискуссий между сторонниками классического либерализма с акцентом на индивидуальных правах и коммунитаризма, представители которого признают определенные права за сообществами. Раскрываются также подходы, были сделаны попытки осмысления мультикультурализма через понятие "культура", исследуя ее сущность, связь с идентичностью как необходимым условием существования индивида и "плюральность".

Ключевые слова: мультикультурализм, глобализация, интеграция, миграция, либерализм, коммунитаризм, культура.

Pidskalna O. M. Multiculturalism as a Philosophical Concept.

Today most of the world is a multiethnic, which in turn creates a number of problems related to cultural plurality and heterogeneity of the communities. Globalization processes, while integrating and unifying the international community, at the same time meet resistance from local communities who are trying to preserve

their own cultural identity. Under the influence of globalization trends cause mass migration, resulting in the developed countries of North America and Western Europe having more and more "mosaic" community of different ethnic, cultural and religious dimensions. Therefore, the relevance of reconciling the interests of different cultures and building a stable, non-conflict society increases. Implementing the practice of multicultural paradigm leads to: increase the proportion of the Muslim population as a result of immigration to the host countries; the emergence of new threats to national security (terrorism, extremism, crimes, etc.); the emergence and growth of social tension between immigrants and the indigenous population and cultural minorities and others. All this is the evidence that the question whether multiculturalism is a problem or a solution still remains open. Equally important is the study of the sources of multiculturalism and disclosure of their essence.

Various aspects of multiculturalism is the subject of scientific interest to researchers such as S. Benhabib, B. Berry, P. Buchanan, J. Habermas, N. Glaser, M. Gibernau, W. Kimlika, C. Kukatas, A. Kurop'yatnyk, V. Malakhov, B. Pareja, C. Taylor, V. Tishkov, J. Friedman and others. The historical and comparative methods are used in the article.

The article proves that the concept of multiculturalism is a kind of the discussions between the proponents of classical liberalism with an emphasis on individual rights and communitarianism, whose members recognize certain rights for communities. Also the approaches are revealed that attempted understanding of multiculturalism through the concept of "culture", exploring its essence, the relationship of identity as a necessary condition for the existence of the individual and "plurality".

Key words: *multiculturalism, globalization, integration, migration, liberalism, communitarianism, culture.*